

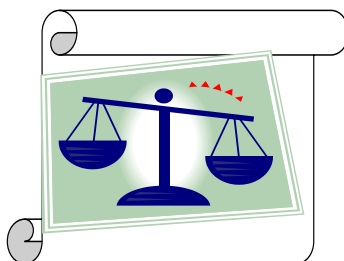
**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

ҚАРШИ МУҲАНДИСЛИК -ИҚТИСОДИЁТ ИНСТИТУТИ

**« ИҚТИСОДИЁТ» ФАКУЛЬТЕТИ
« БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ ВА АУДИТ»
КАФЕДРАСИ**

**«МОЛИЯВИЙ ҲИСОБ»
ФАНИДАН**

КУРС ИШИ

МАВЗУ: Бозор шароитида капитал қўйилмаларни ҳисобга олишнинг хусусиятлари, бухгалтерия ҳисобининг роли

Бажарди:

**Бухгалтерия ҳисоби ва аудит йўналиши
3 курс Б -31 гуруҳ талабаси Бойқобилов Ф.**

Қабул қилди:

доц. Эгамбердиева С.

ҚАРШИ-2013й

Р е ж а

Кириш

I боб. Капитал қўйилмалар ҳисобининг назарий асослари ҳамда вазифалари

- 1.1. Капитал қўйилмаларнинг моҳияти, уларни таснифлаш асослари ва тавсифи.
- 1.2. Капитал қўйилмалар ҳисобининг назарий ташкилий асослари ҳамда бозор шароитида уларнинг вазифалари .

II боб. Хўжалик субъектларида капитал қўйилмалар ҳисобининг амалий жиҳатлари.

- 2.1. Хўжалик субъектларида капитал қўйилмаларнинг синтетик ҳисобини ташкил этиш.
- 2.2. Хўжалик субъектларида капитал қўйилмаларнинг аналитик ҳисобини ташкил этиш.

III боб. Бозор иқтисодиёти шароитида капитал қўйилмалар ҳисобини такомиллаштириш.

Хулоса ва таклифлар.

Фойдаланилган адабиётлар .

Иловалар.

К И Р И Ш

Бозор иқтисодиёти шароитида мамлакатимиз иқтисодиётини барқарор ривожлантириш, шунингдек саноат тармоқлари тизимидаги янги инфратузилмаларнинг молиявий ҳолатини мустаҳкамлаш ва иқтисодий рақобатбардошлигини таъминлаш ниҳоятда долзарб муаммолардан бири ҳисобланади. Шу ўринда Президентимиз И.А.Каримов таъкидлаганидек, «... 2012-йилда мамлакатимизнинг юқори суръатлар билан барқарор ўсишини таъкидлар эканмиз, бунинг боиси ва омилини авваламбор иқтисодиётимизга йўналтирилган капитал маблағлар, инвестициялар тобора ўсиб бораётганида, бу кўрсаткич ялпи ички маҳсулотга нисбатан 22,9 фоизни ташкил этганида, деб ҳисоблашимиз зарур.

Ўтган йилда иқтисодиётимизга 11 миллиард 700 миллион доллар миқдорида ички ва хорижий инвестициялар жалб этилди ёки бу борадаги кўрсаткич 2011-йилга нисбатан 14 фоизга ўсди. Жами инвестицияларнинг 22 фоиздан ёки 2 миллиард 500 миллион доллардан ортигини хорижий инвестициялар ташкил этди, уларнинг 79 фоиздан кўпроғи тўғридан-тўғри хорижий инвестициялардир.

Эътиборга сазовор томони шуки, жами инвестицияларнинг қарийб 74 фоизи ишлаб чиқаришни модернизация қилиш ва янгилашга қаратилган дастур ва лойиҳаларни амалга оширишга йўналтирилди.

Шу борада фақат ўтган йилнинг ўзида умумий қиймати 1 миллиард 600 миллион доллардан ортиқ бўлган капитал қўйилмалар ўзлаштирилиб, 205 та йирик инвестиция объекти қуриб битказилди. Ўтган йил якунларини сарҳисоб қилар эканмиз, авваламбор шуни таъкидлашимиз керакки, глобал жаҳон иқтисодиётида ҳали-бери сақланиб қолаётган жиддий муаммоларга қарамасдан, 2012-йилда Ўзбекистон ўз иқтисодиётини барқарор суръатлар билан ривожлантиришни давом эттирди, аҳоли турмуш даражасини изчил юксалтиришни таъминлади, дунё бозоридаги ўз позициясини мустаҳкамлади.

Бу даврда мамлакатимиз ялпи ички маҳсулоти 8,2 фоизга ўсди, саноат ишлаб чиқариш ҳажми 7,7 фоизга, қишлоқ хўжалиги 7 фоизга, чакана савдо айланмаси ҳажми 13,9 фоизга ошди.

Макроиқтисодий барқарорлик ва иқтисодиётнинг мутаносиблиги таъминланди.¹

¹ И.А. Каримов Бош мақсадимиз-кенг қўламли ислохотлар ва модернизация йўлини қатъият билан давом эттириш. -Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг 2012-йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2013-йилга мўлжалланган энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси.//Халқ сўзи. 2013 йил 19 январ № 13 (5687).

Мамлакатимизни иқтисодий ривожлантиришга қаратилган узоқ муддатли стратегик мақсадни амалга оширишнинг мантиғи мустақиллигимизнинг дастлабки кунларидан бошланган ва Ўзбекистоннинг жаҳон бозоридаги рақобатдошлигини ошириш ва мавқеини мустаҳкамлашга йўналтирилган таркибий ўзгаришлар ва юксак технологияларга асосланган замонавий тармоқлар ва ишлаб чиқариш соҳаларини жадал ривожлантириш сиёсатини 2013 йилдаги асосий устувор йўналиш сифатида давом эттиришни тақозо этмоқда.

Бу ўринда ишлаб чиқаришни диверсификация қилиш ва мамлакатимиздаги хомашё ва ресурсларга бой мавжуд манбалардан оқилона фойдаланиш асосида юқори қўшимча қийматга эга бўлган юксак технологик маҳсулотларни ишлаб чиқаришни таъминлайдиган истиқболли иқтисодиёт тармоқлари ҳақида сўз бормоқда.

Ана шу мақсадларга эришиш учун “2011-2015 йилларда Ўзбекистон саноатини ривожлантиришнинг устувор йўналишлари тўғрисида”ги дастур тасдиқланди. Ушбу дастур саноат соҳасида умумий қиймати қарийб 50 миллиард долларни ташкил этадиган 500 дан ортиқ йирик инвестиция лойиҳасини амалга оширишни кўзда тутди.

Ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик қайта жиҳозлаш, иқтисодиётнинг етакчи тармоқларини жадал янгилаш биз учун энг муҳим устувор вазифа сифатида изчил давом эттирилади.

Ушбу муаммоларнинг ижобий ҳал этилиши, хусусан саноат тармоқларини моддий-техника ҳолатини яхшилаш, уларнинг ишлаб чиқариш имкониятларини кенгайтириш капитал қўйилмаларни самарали амалга оширишга бевосита боғлиқдир.

Мамлакатимиз ҳисоб тизимида саноат тармоқларида капитал қўйилмаларни ҳисобга олишнинг амалдаги тизими сарфланган капитал харажатларни тўлиқ ва ишончли акс эттириш, лойиҳаларни молиялаштиришга жалб этилган маблағларни аниқ мақсадга йўналтириш, капитал қурилишни молиялаштиришда маблағлар тақчиллигини бартараф этиш ҳамда қурилиши тугалланган объектларни фойдаланишга ўз вақтида топширилишини таъминлаш имконини бермайди. Шунингдек, республикаимизда бу масалалар бухгалтерия ҳисобининг халқаро стандартлари ва бошқа меъёрий ҳужжатлар талаблари даражасида илмий жиҳатдан тўлиқ ҳал этилмаган. Бундан ташқари, иқтисодчи олимлар томонидан капитал қўйилмалар ҳисобини такомиллаштириш бўйича ҳозиргача бажарилган тадқиқотлар асосан режали иқтисодиёт тамойилларига мувофиқлаштирилган бўлиб, бу борадаги муаммоларнинг замонавий ечимларини батафсил қамраб олмайди.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Капитал қўйилмалар ҳисобини такомиллаштиришга республикаимиз олимларидан Жуманов А.М., Ибрагимов А.К., Сотиволдиев А.С., Ғозибеков Д.Ғ., Абдуллаев Ё.А., Пардаев М.Ў., Пардаев А.Х., Шарифхўжаев М.Ш., Тўлахўжаева М.М., Жўраев Н.Ю., Санаев Н.С., Дўсмуратов Р.Д., Воҳидов С.В., Акромов Э.А., Мусаев Ҳ.Н., Усанов А.,

Хасанов Б.А., Каримов А.А., Ўразов К.Б. кабилар муҳим ҳисса қўшишган. Бироқ, таҳлилларнинг кўрсатишича, айтилган пайтгача мамлакатимизда капитал қўйилмалар ҳисобининг долзарб муаммоларини комплекс тадқиқ этишга, соҳада бухгалтерия ҳисоби бўйича юзага келган муаммоларни ҳал этишга бағишланган илмий тадқиқотлар амалга оширилмаган.

Юқорида таъкидланган муаммолар танланган мавзунинг ниҳоятда долзарблиги ва замонавийлигидан далолат беради ҳамда тадқиқот ишининг асосий йўналишлари мазмунини белгилайди.

Курс ишининг предмети бўлиб хўжалик юритувчи субъектлар тизимидаги капитал қўйилмалар ҳисобланади.

Курс ишининг мақсади бозор муносабатларини ривожлантириш шароитида саноат корхоналарида капитал қўйилмалар ҳисобининг назарий, услубий ва ташкилий асосларини такомиллаштиришга қаратилган илмий-амалий тавсия ва таклифлар беришдан иборат.

Курс ишининг вазифалари. Курс ишининг мақсадидан келиб чиқиб қуйидаги вазифалар белгилаб олинди: бозор муносабатлари шароитида капитал қўйилмаларнинг моҳияти, ўрни ва аҳамиятини очиқ бериш, уларга илмий жиҳатдан асосланган таъриф бериш; капитал қўйилмалар ҳисоби бўйича қўлланилаётган дастлабки ҳужжатлар шакллариини такомиллаштириш; капитал қўйилмаларнинг аналитик ҳисобини такомиллаштириш йўналишларини ишлаб чиқиш; хўжалик усулида бажарилган капитал қўйилишда капитал қўйилмаларни баҳолаш ва кредит фойзаларини капиталлаштириш услубини таклиф қилиш.

Курс ишининг назарий ва методологик асослари. Курс ишининг илмий-назарий концепциясини белгилаб олишда хўжалик юритувчи субъектларда капитал қўйилмалар ҳисобини такомиллаштириш йўллариини ўрганиш, уларни ўрганиш усуллариини тадқиқ қилишда Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг иқтисодиётни ривожлантириш борасидаги махсус фармонлари ва маъруза ва кўрсатмалари, Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида» ги Қонун, Молиявий ҳисобнинг халқаро стандартлари ва Бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартлари, “Маҳсулот (ишлар, хизматлар)ни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатларининг таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисида”ги Низом Олий Мажлис томонидан халқ хўжалигини ривожлантириш борасида қабул қилинган қонунлари методологик асос вазифасини ўтади.

Шунингдек, курс ишида Республикамизда, капитал қўйилмалар ҳисобини такомиллаштириш масалаларини ўрганган тадқиқотчиларнинг илмий-назарий қарашларидан ва тадқиқот усуллариини фойдаланилди.

Муаммони ўрганишда анъанавий усуллар - маълумотларни таққослаш, гуруҳлаш, кузатиш, синтезлаб таҳлил қилишда ташқари, иқтисодий таҳлилнинг индукция ва дедукция усуллариини фойдаланилди.

I боб. Капитал қўйилмалар ҳисоби, таҳлили ва аудитининг назарий асослари ҳамда вазифалари

1.1. Капитал қўйилмаларнинг моҳияти, уларни таснифлаш асослари ва тавсифи.

Жаҳон молиявий инқирози шароитида Республикамизда капитал қўйилмаларнинг ўзига хос хусусиятлари, аҳамияти, муҳим ўрни улар ҳисобини янги талаблар асосида ташкил этиш заруриятини юзага келтирмоқда.

Инвестициялар жараёнида капитал қўйилмаларнинг ўрнини назарий жиҳатдан таҳлил қилиш зарурияти тадқиқ этилаётган объектнинг ўзига хослиги билан белгиланади.

Инвестиция соҳаси мамлакатнинг иқтисодий мустақиллигини, барқарорлигини таъминлайди ва халқ хўжалиги барча тармоқларининг жадал ўсиши, бўлғуси юксалишнинг муҳим пойдевори бўлиб хизмат қилади Бу борада Президентимиз И.А.Каримов таъкидлаганидек, «2012-йилда мамлакатимизнинг юқори суръатлар билан барқарор ўсишини таъкидлар эканмиз, бунинг боиси ва омилини авваламбор иқтисодиётимизга йўналтирилган капитал маблағлар, инвестициялар тобора ўсиб бораётганида, бу кўрсаткич ялпи ички маҳсулотга нисбатан 22,9 фоизни ташкил этганида, деб ҳисоблашимиз зарур.

Ўтган йилда иқтисодиётимизга 11 миллиард 700 миллион доллар миқдорида ички ва хорижий инвестициялар жалб этилди ёки бу борадаги кўрсаткич 2011-йилга нисбатан 14 фоизга ўсди. Жами инвестицияларнинг 22 фоиздан ёки 2 миллиард 500 миллион доллардан ортигини хорижий инвестициялар ташкил этди, уларнинг 79 фоиздан кўпроғи тўғридан-тўғри хорижий инвестициялардир.

Эътиборга сазовор томони шуки, жами инвестицияларнинг қарийб 74 фоизи ишлаб чиқаришни модернизация қилиш ва янгилашга қаратилган дастур ва лойиҳаларни амалга оширишга йўналтирилди.

Шу борада фақат ўтган йилнинг ўзида умумий қиймати 1 миллиард 600 миллион доллардан ортиқ бўлган капитал қўйилмалар ўзлаштирилиб, 205 та йирик инвестиция объекти қуриб битказилди.

2012-йилда қурилиши ниҳоясига етказилган энг йирик объектлар ҳақида гапирганда, Навоий иссиқлик электр станциясида Япониянинг “Митсубиси” компанияси томонидан ишлаб чиқарилган 478 мегавольт қувватга эга бўлган буғ-газ қурилмасининг ишга туширилганини алоҳида қайд этиш лозим.»

2

² И.А. Каримов Бош мақсадимиз-кенг кўламли ислохотлар ва модернизация йўлини қатъият билан давом эттириш. -Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг 2012-йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ва 2013-йилга мўлжалланган энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси.//Халқ сўзи. 2013 йил 19 январ № 13 (5687).

Саноат корхоналари амалиётида капитал қўйилмаларнинг заруратини асослаш ва иқтисодий мазмунини ёритишда уларни инвестиция фаолияти билан боғлиқ ҳамда фарқли жихатларини тадқиқ этиш мақсадга мувофиқдир.

Мамлакатимизда инвестиция фаолияти «Инвестиция фаолияти» тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси Қонуни билан тартибга солинади. Мазкур қонуннинг 2-моддасига мувофиқ, «инвестициялар - иқтисодий ёки бошқа фаолият объектларига сарфланадиган моддий ва номоддий бойликлар ҳамда уларга доир ҳуқуқлардан иборат.»³

Инвестицияларнинг моҳияти тўғрисидаги замонавий қарашларни шарҳлаш, таққослаш ва танқидий баҳолаш микро ва макро иқтисодий даража учун улар мазмунидаги сезиларли фарқларни аниқлаш имконини берди.

Жаҳон молиявий инқирози шароитида инвестицияларнинг аҳамияти тўғрисида юртбошимиз ҳам ўз маърузаларида алоҳида эътибор қаратган ҳолда қуйидагиларни таъкидладилар, “Мамлакатимизни иқтисодий ривожлантиришга қаратилган узоқ муддатли стратегик мақсадни амалга оширишнинг мантиғи мустақиллигимизнинг дастлабки кунларидан бошланган ва Ўзбекистоннинг жаҳон бозоридаги рақобатдошлигини ошириш ва мавқеини мустаҳкамлашга йўналтирилган таркибий ўзгаришлар ва юксак технологияларга асосланган замонавий тармоқлар ва ишлаб чиқариш соҳаларини жадал ривожлантириш сиёсатини 2013 йилдаги асосий устувор йўналиш сифатида давом эттиришни тақозо этмоқда.

Бу ўринда ишлаб чиқаришни диверсификация қилиш ва мамлакатимиздаги хомашё ва ресурсларга бой мавжуд манбалардан оқилона фойдаланиш асосида юқори қўшимча қийматга эга бўлган юксак технологик маҳсулотларни ишлаб чиқаришни таъминлайдиган истиқболли иқтисодиёт тармоқлари ҳақида сўз бормоқда.

Ана шу мақсадларга эришиш учун “2011-2015 йилларда Ўзбекистон саноатини ривожлантиришнинг устувор йўналишлари тўғрисида”ги дастур тасдиқланди. Ушбу дастур саноат соҳасида умумий қиймати қарийб 50 миллиард долларни ташкил этадиган 500 дан ортиқ йирик инвестиция лойиҳасини амалга оширишни кўзда тутди.

Олимлар ўртасида инвестицияларнинг иқтисодий моҳияти ва мазмуни турлича талқин этилади.

Ғозибеков Д.Ғ.нинг фикрича, «одатда, макроиқтисодий даражада инвестициялар дейилганда ишлаб чиқариш воситаларини такрор ишлаб чиқаришга, янги уй-жой биноларини, товар-моддий захираларини кўпайтириш ва шу кабиларга йўналитирилган харажатларнинг бир қисми тушунилади»

³ «Инвестиция фаолияти» тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси Қонуни.-Т.: 1998.

Шарп У., Бейли Дж.ларнинг таърифича, «инвестициялар келгусида қийматлик олиш мақсадида ҳозирги вақтда муайян қийматликдан воз кечишдир».

Ўразов К.нинг таъкидлашича, “инвестиция сўзининг иқтисодий моҳияти маблағ киритишни англатади”.

Инвестициялар микро даражада яъни алоҳида хўжалик юритувчи субъект ёки жисмоний шахс нуқтаи-назаридан, келгусида даромад ёки ижтимоий самара олиш мақсадида сарфланган харажатлар ҳисобланади.

Капиталлашувига кўра инвестициялар молиявий ва капитал инвестицияларга бўлинади.

Молиявий инвестициялар эса келгусида инвесторга қайтариладиган, тавсифига кўра капиталлашмайдиган, фақатгина қўшимча даромад олиш мақсадида бошқа корхоналар фаолиятига маълум муддатларга киритилган маблағлардир.

Капитал инвестициялар ёки капитал қўйилмалар бевосита корхоналарнинг моддий-техника базасини ташкил этувчи асосий воситалар ва номоддий активлар қийматига киритиладиган яъни келгусида корхоналарнинг асосий капиталига айланадиган инвестициялар ҳисобланади.

Бозор иқтисодиёти шароитида саноат корхоналари фаолиятини истиқболли ривожлантиришнинг муҳим омилларидан бири уларнинг моддий техника базасини ривожлантиришдир. Бу мақсадда киритилган инвестицияларнинг алоҳида хусусияти шундаки, улар капиталлашади ва капитал инвестициялар деб аталади.

Ҳозирги кунда корхоналар амалиётида ва иқтисодий адабиётларда “инвестициялар”, “капитал қўйилмалар” ва “айланмадан ташқари активларга капитал қўйилмалар” каби иқтисодий атамалар кенг қўлланилмоқда. Мазкур атамаларнинг фарқли жиҳатларини ажратиш бўйича иқтисодчи олимлар ўртасида мунозаралар мавжуд. Умуман олганда, бу атамалар корхона мулкани куриш, сотиб олиш, янгилаш, кенгайтириш ва қайта таъмирлаш каби маъноларни англатади. Аммо, уларнинг ўзига хос қатор фарқли жиҳатлари мавжуд.

Эклунд К.нинг фикрича, “инвестиция - бу келажакда кўпроқ истеъмол қилиш имкониятига эга бўлиш учун эртанги кунга қолдирилган нарса. Унинг бир қисми ҳозирда ишлатилмасдан захирага қолдириладиган истеъмол буюмлари бўлиб, бошқа қисми эса ишлаб чиқаришни кенгайтиришга йўналтирилган ресурслардир” (2.16., 69 б.). Бу таъриф кўпроқ капитал қўйилмаларга мос келади.

“Инвестиция” ва “капитал қўйилма” атамаларининг бир-биридан фарқли жиҳатларини Ғозибеков Д. Ғ. қуйидагича ажратади: “инвестициялар” атамаси “капитал қўйилма”, “инвестицияларнинг мулкӣ шакли”, “капитал”, “кредит” ва бошқа атамаларга кўра кенгроқ тушунча ҳисобланади (2.12., 25 б.).

Биз ҳам ушбу фикрга қўшилаемиз, инвестицияларнинг қамрови кенгрок бўлиб, улар нафақат қимматли қоғозларни молиялаштириш, балки асосий воситалар, айланма маблағларга сарфланган маблағларни ҳам ўз ичига олади.

“Айланмадан ташқари активларга капитал қўйилмалар” атамасининг моҳиятини тушуниш учун аввало уларни тан олиш мезонлари ва таркибини аниқлаб олиш мақсадга мувофиқдир.

Айланмадан ташқари активлар қуйидаги шартларга жавоб берган ҳолатдагина тан олинади:

1. Фойдали хизмат муддати бир йилдан ортиқ бўлиши лозим;
2. Корхона асосий фаолиятида иштирок этиши зарур;
3. Олиб сотиш мақсадида фойдаланилаётган бўлса.

Шу нуқтаи-назардан, айланмадан ташқари активлар таркибига сотиш учун мўлжалланган, ишлаб чиқариш жараёнида деярли фойдаланилмайдиган ер ва бинолар кирмайди. Улар узоқ муддатли активлар таркибига киритилади. Объектларни муайян гуруҳга мансублигини асослашда уларнинг ўзига хос хусусиятларига эътибор қаратиш зарур. Масалан, ёғочбоп кўп йиллик дарахтлар қишлоқ хўжалиги корхоналарининг ишлаб чиқариш жараёнида асосий восита ҳисобланса, ёғочни қайта ишлаш цехида эса айланма маблағ ҳисобланади.

Айланмадан ташқари активларни моддий активлар, номоддий активлар ва табиий ресурслардан иборат гуруҳга бўлиш мумкин.

Моддий активларга фойдаланишдаги ер, бино ва иншоотлар, асбоб-ускуналар киритилади. Улар табиий кўринишга эга бўлиб, алоҳида хусусиятлари билан фарқланади. Масалан, ердан фойдаланиш муддати чекланмаган ва у моддий активлар ичида амортизация ҳисобланмайдиган ягона актив ҳисобланади.

Табиий ресурсларнинг иқтисодий жиҳатдан ердан фарқли томонлари мавжуд. Улар қазиб олинади, маҳсулотлар ишлаб чиқаришда дастлабки хомашё сифатида фойдаланилади ва қайта ишланади. Уларга темир рудаси, нефть, газ, ўрмон метериаллари ва бошқалар киради. Табиий ресурсларга ҳам амортизация ҳисобланмайди. Уларни қазиб олиш, қирқиш, кесиш ва сўриб олиш натижасида тугаб боради.

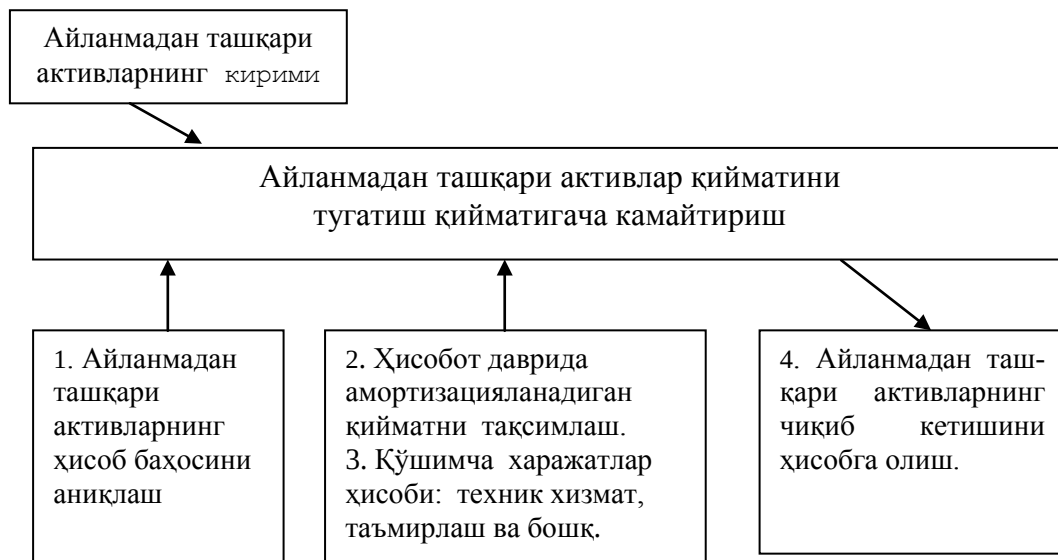
Номоддий активлар моддий-ашёвий кўринишга эга бўлмаган, хўжалик юритувчи субъект томонидан асосий фаолиятда фойдаланиш ёки бошқариш учун назорат қилинадиган объектлардир.

Айланмадан ташқари активларнинг бухгалтерия ҳисобини ташкил қилишда жорий даврда уларга сарфланадиган капитал харажатлар ва уларнинг балансида акс эттириладиган қолдиқ қийматини ҳисоблаш асосий вазифалардан саналади. Бу вазифаларни амалга оширишда қуйидаги муаммоларни ҳал қилиш лозим:

1. Айланмадан ташқари активларнинг дастлабки қийматини аниқлаш;
2. Айланмадан ташқари активларнинг бир қисmini корхона харажатларига олиб бориш усулларини танлаш;

3. Айланмадан ташқари активлардан фойдаланиш, таъмирлаш ва уларга техник хизмат кўрсатишни ҳисобга олиш тартибини ишлаб чиқиш;

4. Айланмадан ташқари активларни чиқиб кетишини бухгалтерия ҳисобида акс эттириш (1.1.-расм).

Манба: Нидлз Б. и др. Принципы бухгалтерского учета.-М.: Финансы и статистика. 1994.-496 с. (198 с.).

1.1.1-расм. Айланмадан ташқари активларни ҳисобга олиш.

Бобожонов О., Жуманиёзов К.ларнинг таъкидлашича, “Капитал қўйилмалар деб субъект томонидан янги асосий воситаларни қуриш, сотиб олиш, реконструкция қилиш, фойдаланилмаётган асосий воситалар объектларини кенгайтириш ва техникавий жиҳозлаш учун маблағларнинг сарфланишига айтилади”.

Асосий воситаларни таъмирлаш, асбоб-ускуналарга хизмат кўрсатиш, ёқилғи сотиб олиш харажатлари эса нокапитал харажатлар ёки ҳисобот йилида даромад олиш мақсадида сарфланган харажатлар ҳисобланади.

Капитал қўйилмалар билан нокапитал харажатларни фарқлаш зарур. Нокапитал харажатлар ҳисобот даврида даромад келтиради. Капитал қўйилмалар эса бир неча йиллардан кейин даромад келтира бошлайди.

Бозор иқтисодиёти шароитида корхоналар амалиётида капитал қўйилмалар муҳим аҳамиятга эга.

Олиб борилган илмий изланиш натижалари шуни кўрсатмоқдаки, яқин беш йилликда аксарият хорижий иқтисодчи олимлар томонидан капитал қўйилмалар ҳисобини такомиллаштириш борасида амалга оширилган

тадқиқот ишларида капитал қўйилмалар ҳисобининг айрим жиҳатларигина муайян тармоқ мисолида тадқиқ этилган.

Жумладан, Кусмагамбетов С.М.нинг “Саноат корхоналари ишлаб чиқаришини ривожлантиришда инвестицияларни шакллантириш” мавзусидаги номзодлик диссертациясида саноат корхоналарида инвестицияларнинг ҳажми ва йўналишини аниқлаш усуллари, инвестиция лойиҳалари самарадорлигини уларни молиялаштириш манбаларидан келиб чиққан ҳолда аниқлаш муаммолари; хўжалик юритиш жараёнида аграр соҳага йўналтирилган инвестициялардан самарали фойдаланиш бўйича амалий таклифлар берилган.

Аммо, мазкур тадқиқот ишида саноат корхоналарида капитал қўйилмаларни ҳисобга олиш борасидаги муаммолар ўрганилмаган.

Шунингдек, Суганов А.В. ўзининг “Саноат ишлаб чиқаришининг техник салоҳиятини ривожлантириш истиқболлари ва баҳолаш услуби” номли тадқиқот ишида инвестицияларнинг самарадорлигини лойиҳавий таҳлили усулларида фойдаланиш, саноат ишлаб чиқаришини техник салоҳиятини ошириш ва тиклашга қўшимча капитал қўйилмаларни жалб қилиш имконияти масалаларига эътибор қаратган. Бироқ, ушбу тадқиқотчининг илмий асарларида ҳам капитал қўйилмаларнинг асосий таркибий қисмларини шакллантириш ва яратиш муаммоларига етарли даражада тўхталмаган.

Пинчукова Е.Ю.нинг “Корхоналарнинг инвестиция фаолияти самарадорлигини бошқариш” мавзусидаги илмий тадқиқот ишида эса узок муддатли активларни баҳолаш усуллари ўрганилган, шунингдек, капитал қўйилмалар самарадорлигини ифодаловчи кўрсаткичлар иккита гуруҳга: корхоналар молиявий ҳолатига таъсир этувчи алоҳида омиллар ва рентабеллик кўрсаткичлари (капитал қўйилмаларнинг ўсиши, капитал қўйилмалар самарадорлигининг иқтисодий меъёрлари)га бўлиб тадқиқ этилган.

Тадқиқотларнинг кўрсатишича, ҳозирги кунда капитал қўйилмаларга таъриф беришда иқтисодчи олимлар ўртасида турлича қарашлар мавжуд.

Сотиволдиев А.С.нинг фикрича, “корхона томонидан янги қурилишга, асосий воситаларни сотиб олишга, реконструкцияга, ҳаракатдаги асосий воситаларни кенгайтириш ва қувватини техник жиҳатдан қайта қуrolлантиришга сарфланган пул маблағлар капитал қўйилмалар ҳисобланади”.

Бу таърифда капитал қўйилмалар мазмунини ёритишда кўпроқ асосий воситаларни яратиш ва кенгайтиришга сарфланган харажатларга эътибор қаратилган. Аммо, бунда капитал қўйилмалар таркиби тўлиқ ўз ифодасини топмаган. Шунингдек, мазкур таърифда капитал қўйилмалар сифатида асосан сарфланган пул маблағлари таъкидланган. Капитал қўйилмалар нафақат пул маблағлари, балки моддий маблағлар (материаллар, номоддий активлар, ускуналар ва бошқалар) кўринишида ҳам бўлиши мумкин.

Нидлз Б., Андерсон Х. ва Колдуэл Д.ларнинг таърифича, «капитал сарфлар ёки капитал қўйилмалар бу асосий воситалар ва бошқа узок муддатли

фойдаланиладиган активларни сотиб олиш ва қуриш билан боғлиқ бўлган сарфлардир» .

Мазкур фикрларни Бобожонов О. ва Жуманиёзов К.лар ҳам қўллаб-қувватлашади. Уларнинг ёзишича, «ускуналарни таъмирлаш, уларга хизмат кўрсатиш, ёқилғи сотиб олиш харажатлари яъни субъектларнинг фаолияти учун зарур бўлган барча харажатлар нокапитал харажатларга ёки чиқимларга киритилади, чунки улар ушбу ҳисобот даврида даромад олиш учун сарфланган харажатларни ифодалайди» .

Ваҳидов С.нинг фикрича, «капитал қўйилмалар бу-хўжаликнинг такрор ишлаб чиқаришини кенгайтириш ҳамда унинг сифатини яхшилашга йўналтирилган харажатлар мажмуидир»

Каримов А.А.нинг ёзишича, «капитал қўйилмалар асосий воситаларни такрор ишлаб чиқариш, кенгайтириш ҳамда уларнинг сифат таркибини яхшилаш харажатларининг мажмуидир». Мазкур таърифда ҳам капитал қўйилмалар тавсифи тўлиқ очиб берилмаган.

Ғуломов Ф.Ғ.нинг таъкидлашича, “капитал қўйилмаларга асосий воситалар фойдаланишга топширилгунга қадар уларни сотиб олиш учун корхонанинг сарфлаган харажатлари киради”.

Бу таъриф капитал қўйилмалар моҳиятини тўлиқ ифодаламайди. Чунки, капитал харажатлар фақатгина асосий воситаларга нисбатан эмас, балки номоддий активларга нисбатан ҳам амалга оширилиши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси бухгалтерия ҳисобининг 21-сонли миллий стандарти (БХМС) га мувофиқ, капитал қўйилмаларга қуйидагича таъриф берилади: “капитал қўйилмалар бу корхонанинг асосий воситалари ва номоддий активларига қўйилган инвестициялари, шунингдек маҳсулдор ва иш ҳайвонлари подасини ташкил этиш харажатларидир (қийматидан қатъий назар айланма маблағларга кирувчи парранда, мўйнали ҳайвонлар, қуёнлар, асалари, чанага қўшиладиган ва соқчи итлар, тажриба ҳайвонларидан ташқари)” .

Олиб борилган тадқиқотларнинг кўрсатишича, капитал қўйилмаларга иқтисодчи олимлар томонидан берилган таърифлар унинг моҳиятини тўлиқ ёритиб бера олмайди. Чунки, мазкур таърифларда капитал қўйилмаларнинг айрим замонавий турларининг яратилиши ўз ифодасини топмаган, яъни дастурий таъминот, савдо белгилари, муаллифлик ҳуқуқлари каби номоддий активлар қурилмайди, сотиб олинмайди, таъмирланмайди, балки яратилади. Буларга субъектнинг ходимлари томонидан яратилган турли ишланмалар, саноат намуналари ихтироларни кириш мумкин. Айрим капитал таъмир харажатлари бухгалтерия ҳисобининг концептуал асосларига мувофиқ келмайди. Чунки капитал таъмир харажатлари катта суммани ташкил этиб, улар асосий воситани фойдали муддатини оширади. Бу эса, капитал қўйилмаларни барча хусусиятларини акс эттирадиган мукаммаллашган таърифни келтиришни талаб этади. Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда капитал қўйилмаларга қуйидагича таъриф бериш мақсадга мувофиқдир: «*капитал қўйилмалар* - асосий воситалар ва бошқа узоқ муддатли активларни

сотиб олиш, қуриш, капитал таъмирлаш, кенгайтириш ҳамда *яратиш* * билан боғлиқ харажатлар йиғиндисидир».

1.1.2-расм. Капитал қўйилмаларнинг таснифланиши.

Бозор муносабатларининг ривожланиши ишлаб чиқариш ҳисобининг ташкилий даражасига янада юқорироқ талаблар қўяди, чунки у корхона ва унинг ички бўлинмаларини иш фаолияти тўғрисида ҳақиқий маълумотларни олишнинг асосий манбаи ҳисобланади. Ушбу маълумотлар асосида корхонанинг молиявий натижалари аниқланади.

1.2. Капитал қўйилмалар ҳисобининг назарий ташкилий асослари ҳамда бозор шароитида уларнинг вазифалари .

Корхонанинг асосий воситалар ва номоддий активларга инвестициялари шунингдек, маҳсулдор ва ишчи ҳайвонларнинг (қийматидан қатъи назар,

корхонанинг айланма маблағларига кирувчи паррандалар, куёнлар, асаларилар, қўриқловчи итлар, тажриба учун мўлжалланган ҳайвонлардан ташқари) асосий подасини ташкил қилиш бўйича харажатлар тўғрисидаги ахборотларни умумлаштириш қуйидаги счётларда амалга оширилади:

0810 "Тугалланмаган қурилиш";

0820 "Асосий воситаларни харид қилиш";

0830 "Номоддий активларни харид қилиш";

0840 "Асосий подани ташкил қилиш";

0850 "Ерни ободонлаштиришга капитал қўйилмалар";

0860 "Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситаларга капитал қўйилмалар";

0890 "Бошқа капитал қўйилмалар".

0810 "Тугалланмаган қурилиш" счётида (қурилиш пудрат ёки хўжалик усулида амалга оширилишдан қатъи назар) капитал қурилиш сметалари, смета-лойиҳа ҳисоб-китобларида ва титул рўйхатларида келтирилган бино ва иншоотларни барпо этиш, ускуналар, асбоблар, инвентарлар ва бошқа жиҳозларни сотиб олиш бўйича харажатлар ҳисобга олинади.

0820 "Асосий воситаларни харид қилиш" счётида асосий воситаларни харид қилиш, ўрнатиш ва йиғиш билан боғлиқ барча харажатлар ҳисобга олинади.

0830 "Номоддий активларни харид қилиш" счётида номоддий активларни харид қилиш ёки корхонанинг ўзида яратилиши билан боғлиқ барча харажатлар ҳисобга олинади.

0840 "Асосий подани ташкил қилиш" счётида: асосий подага ўтказиладиган хўжаликдаги ёш маҳсулдор ва ишчи ҳайвонларни ўстириш бўйича харажатлар; асосий пода учун харид қилинган катта ёшдаги маҳсулдор ва ишчи ҳайвонларнинг қиймати шунингдек, уларни етказиб бериш билан боғлиқ харажатлар; бошқа корхоналардан текинга олинган катта ёшдаги ҳайвонларни хўжаликка етказиб бериш билан боғлиқ харажатлар ҳисобга олинади.

Асосий подага ўтказиладиган ёш ҳайвонлар ҳақиқий таннарх бўйича баҳоланади. Асосий подага ўтказиладиган ёш маҳсулдор ва ишчи ҳайвонларнинг барча турларининг қиймати йил давомида 1110 "Ўстиришдаги ҳайвонлар" счётидан 0840 "Асосий подани ташкил қилиш" счётининг дебетига йил бошида ҳисобда турган баланс қийматига, йил бошидан то ҳайвонларни асосий подага ўтказиш вақтигача бўлган даврда ортган вазни ёки ўсган вазнининг режа таннархини қўшган ҳолда, ҳисобдан чиқарилади. Бир вақтнинг ўзида, ёш ҳайвонларни асосий подага ўтказишда 0170 "Ишчи ва маҳсулдор ҳайвонлар" счёти дебетланади ва 0840 "Асосий подани ташкил қилиш" счёти кредитланади. Йил охирида ҳисобот калькуляцияси тузилгандан кейин йил давомида ўтказилган ёш ҳайвонларнинг кўрсатилган қиймати билан унинг ҳақиқий таннархи ўртасидаги фарқ 1110 "Ўстиришдаги ҳайвонлар" счётидан 0840 "Асосий

подани ташкил қилиш" счётига, бир вақтнинг ўзида ҳайвоннинг баҳосини аниқлаб, қўшимча 0170 "Ишчи ва маҳсулдор ҳайвонлар" счётларига ҳисобдан чиқарилади.

Четдан харид қилинган катта ёшдаги ишчи ва маҳсулдор ҳайвонларнинг қиймати 0840 "Асосий подани ташкил қилиш" счётининг дебетига уни етказиб бериш харажатлари билан биргаликда, харид қилишнинг ҳақиқий таннархи бўйича кирим қилинади.

Асосий подани ташкил этишнинг тугалланган муомалалари бўйича харажатлар 0840 "Асосий подани ташкил қилиш" счётидан 0170 "Ишчи ва маҳсулдор ҳайвонлар" счётининг дебетига ҳисобдан чиқарилади.

0850 "Ерни ободонлаштиришга капитал қўйилмалар" счётида корхонанинг ер майдонини ободонлаштириш бўйича харажатлари шунингдек, кириш йуллари, автомобил ва бошқа транспорт воситаларининг тўхташ майдонлари, деворлар ва кўкаламзорлаштиришнинг бошқа турлари қиймати ҳисобга олинади.

Ер майдонлари, ўрмон ва сув ҳавзалари ва кўп йиллик ўсимликларга қилинган инвентар хусусиятига эга бўлган капитал қўйилмалар, асосий воситалар таркибига, комплекс ишлар тугашидан қатъи назар, фойдаланишга қабул қилинган майдонларга тегишли харажатлар суммаси бўйича киритилади.

0860 "Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситаларга капитал қўйилмалар" счётида узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича ижарага олинган мулкни ободонлаштириш ҳамда унинг таъмирланиши ва модернизациясига қилинадиган капитал қўйилмалар ҳисобга олинади.

Капитал қўйилмаларни ҳисобга олувчи счётларнинг дебетига асосий воситалар объектларининг бошланғич қийматига ўрнатилган тартибда қўшиладиган қурувчининг барча ҳақиқий харажатлари шунингдек, корхонанинг асосий воситаларни, номоддий активларни харид қилиш, асосий подани ташкил этиш ва бошқа капитал қўйилмалар билан боғлиқ харажатлар акс эттирилади.

Капитал қўйилмаларни ҳисобга олувчи счётлар бўйича қолдиқ, корхонанинг тугалланмаган қурилишга, асосий воситалар, номоддий активларни харид қилиш, ерни ва узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситаларни ободонлаштиришга қилинган капитал қўйилмалар миқдорини шунингдек, асосий подани ташкил этиш бўйича тугалланмаган харажатлар суммасини акс эттиради.

Капитал қўйилмаларни ҳисобга олувчи счётлар (0800) бўйича аналитик ҳисоб капитал қўйилмаларнинг ҳар бир йўналиши бўйича юритилади. Бунда аналитик ҳисобнинг ташкил этилиши қуйидаги харажатлар ҳақида маълумот олиш имконини бериши лозим:

а) қурилиш ва реконструкция ишлари; бурғулаш ишлари; асбоб-ускуналарни йиғиш; ўрнатиладиган асбоб-ускуналарни харид қилиш;

монтажни талаб қилмайдиган асбоб-ускуналарни харид қилиш шунингдек, капитал қўйилмаларнинг сметаларида назарда тутилган асбоблар ва инвентарларни харид қилиш лойиҳа-қидирув ишларига оид ва бошқа капитал қўйилмалар бўйича харажатлар;

б) асосий воситалар ва номоддий активларни харид қилиш харажатлари - асосий воситалар ва номоддий активларнинг турлари ва номлари бўйича;

в) ер ва узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситаларни ободонлаштириш харажатлари - объектларнинг тури ва номи бўйича;

г) асосий подани ташкил этиш харажатлари - ҳайвонларнинг турлари (йирик шохли ҳайвонлар, қўйлар, отлар ва бошқалар) бўйича.

II боб. Хўжалик субъектларида капитал қўйилмалар ҳисобининг амалий жиҳатлари.

2.1. Хўжалик субъектларида капитал қўйилмаларнинг синтетик ҳисобини ташкил этиш.

Бозор иқтисодиёти шароитида мамлакатимизда иқтисодий ислохотларни янада чуқурлаштириш, саноат тизимидаги хўжалик юритувчи субъектларда капитал қўйилмалар ҳисобини такомиллаштириш долзарб муаммолардан ҳисобланади.

Шу муносабат билан республикамызда капитал қўйилмаларни ҳисобга олиб боровчи счетларни хорижий давлатлардаги амалиёт билан таққослаш мақсадга мувофиқдир: (2.1.1-жадвал).

2.1.1.-жадвал

**Капитал қўйилмалар бўйича қўлланилаётган
счетларнинг қиёсий тавсифи**

Счет-ларнинг рақами	Счетларнинг номи	Счет-ларнинг рақами	Счетларнинг номи
Ўзбекистонда:*		Россияда:**	
0810	Тугалланмаган қурилиш	08-1	Ер майдонларини сотиб олиш
0820	Асосий воситаларни сотиб олиш	08-2	Табиатни муҳофаза қилиш объектларини сотиб олиш
0830	Номоддий активларни сотиб олиш	08-3	Асосий воситалар объектларини қуриш
0840	Асосий подани шакллантириш	08-4	Асосий воситаларнинг алоҳида объектларини сотиб олиш
0850	Ерни ободонлаштиришга капитал қўйилмалар	08-5	Номоддий активларни сотиб олиш
0860	Узоқ муддатли ижара шартно-маси бўйича олинган асосий воситаларга капитал қўйилмалар	08-6	Ёш молларни асосий подага ўтказиш
0890	Бошқа капитал қўйилмалар	08-7	Маҳсулдор ҳайвонларни сотиб олиш ва бошқалар

* - Ўзбекистон Республикаси 21-сонли БҲМС.-Т.: ЎзР. БАМА. 2007 й.

** - План счетов бухгалтерского учета и Инструкция по его применению.-М.: Приказ Мин.фина РФ. № 94н. от 31 октября 2000 г.

Ушбу жадвалдан кўриниб турибдики, Россияда қўлланилаётган счетлар режасидаги 08-3 счѐтда хўжалик усулидаги тугалланмаган капитал қўйилмалар харажатлари ҳисобининг номланиши унинг мазмунига мос келмайди. Бунинг сабаби, асосий воситаларга капитал қўйилмалар 08-3-“Асосий воситалар объектларини қуриш” деб номланган счѐтда ҳисобга олиб борилади. Ваҳоланки, бу қурилиш тугалланган бўлганида, унинг қолдиғи бўлмай, 01-“Асосий воситалар” счѐтида ҳисобга олинган бўлар эди. Шу сабабли, Ўзбекистонда амал қилаётган 0810-“Тугалланмаган қурилиш” счѐтининг номланиши ва юритилиши ўз мазмунига мос келади. Бундан ташқари, Ўзбекистондаги мавжуд 0850-“Ерни ободонлаштиришга капитал қўйилмалар” счѐти билан Россиядаги 08-1 “Ер майдонларини сотиб олиш” счѐти ҳам бири-биридан фарқ қилади, чунки республикамізда ер олди-сотди объекти ҳисобланмаганлиги сабабли, унга алоҳида счѐт очиш зарур ҳисобланмайди.

Капитал қўйилмалар ҳисобини ташкил этишнинг амалдаги тизимиға мувофиқ, асосий фаолияти қурилиш ҳисобланган корхоналарда пудрат шартномаси бўйича бажариладиган барча қурилиш-монтаж ва таъмирлаш ишлари ҳисоби 2010-«Асосий ишлаб чиқариш» счѐтида юритилади. Капитал қурилиш жараёнида қурилиш механизмларини таъмирлашга сарфланадиган устама харажатларни ҳисобга олиш тартиби қурилиш ишлари ҳисобига қўйиладиган умумий талаблардан фарқ қилади. Бунда капитал қурилишни амалға оширувчи субъектлар устама харажатлар таркибига қуйидагиларни киритишлари зарур:

- қурилиш майдонларини ободонлаштириш ва таъмирлаш(агар таъмирлаш харажатлари энг кам иш ҳақининг эллик бараваридан ошса ва ушбу харажатлар мазкур объектнинг иқтисодий наф келтириш имкониятини оширса) харажатлари;

- қурилиш объектларини топширишга тайёрлаш харажатлари.

2.2. Хўжалик субъектларида капитал қўйилмаларнинг аналитик ҳисобини ташкил этиш.

Капитал қурилишда ушбу харажатларни 2510-“Умумишлаб чиқариш харажатлари” ва 9400-“Давр харажатлари ҳисоби счѐтлари” счѐтида қолдириш зарур, лекин улар 18-сонли “Капитал қўйилмалар бўйича харажатлар ҳисоби” қайдномасида алоҳида аналитик счѐтларга ажратилган ҳолда акс эттирилиши лозим. Асосий фаолияти қурилиш ҳисобланмаган субъектлар учун ушбу харажатларни 0800-“Капитал қўйилмалар ҳисоби счѐтлари” счѐтининг дебетида ҳисобга олишни таклиф этамиз (2.2.2.-жадвал).

**Саноат корхоналарида капитал
қўйилмалар аналитик ҳисобининг таққослама жадвали**

Мавжуд вариант	Таклиф этилаётган вариант
0810-“Тугалланмаган қурилиш” смети	0810-“Тугалланмаган қурилиш” смети
0820-“Асосий воситаларни сотиб олиш”	0820-“Асосий воситаларни сотиб олиш”
0830-“Номоддий активларни сотиб олиш”	0830-“Номоддий активларни сотиб олиш” 0831*-Номоддий активларни сотиб олиш бўйича харажатлар. 0832*- Номоддий активларни яратиш бўйича харажатлар. 0833*-Текинга олинган ва муассислар томонидан корхонанинг устав капиталига киритилган номоддий активлар учун сарфланган харажатлар. 0834*-Номоддий активларларни сотиб олиш ва яратиш бўйича бошқа харажатлар. 0830-«Номоддий активларни сотиб олиш» смети бўйича жами.
0840-“Асосий подани шакллантириш”	0840-“Асосий подани шакллантириш”
0850-“Ерни ободонлаштириш харажатлари” смети	0850-“Ерни ободонлаштириш харажатлари”. 0851*-Хўжалик усулида ободонлаштириш ишлари. 0852*-Пудрат усулида ободонлаштириш ишлари. 0853*-.Ерни ободонлаштириш бўйича бошқа харажатлар. 0850-“Ерни ободонлаштириш хара-жатлари” смети бўйича жами
0860-“Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситаларга харажатлар” смети	0860-“Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситаларга харажатлар” 0861*- Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича сотувчиларнинг счетлари қиймати. 0862*- Субъектнинг узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситаларни ободонлаштириш, ўзлаш-тириш бўйича харажатлари. 0863*- Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича бошқа харажатлар. 0860-“Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситаларга харажатлар” смети бўйича жами.
0800-“Капитал қўйилмалар ҳисоби счетлари” смети бўйича жами	0800-“Капитал қўйилмалар ҳисоби счетлари” смети бўйича жами

* - мазкур счетлар муаллиф томонидан таклиф этилган.

2.2.2.- жадвалдан кўриниб турибдики, капитал қўйилмалар ҳисобининг амал-даги тизимида капитал таъмирлаш бўйича ишлар харажатлар нуқтаи-назари -

дан, таклиф этилаётган ҳисоб тизимида эса инвестициялар асосида олиб борилади.

Келтирилган жадвалда таклиф этилган қаторлар саноат тизимидаги капитал қурилишни амалга оширувчи хўжалик юритувчи субъектларда капитал қўйилмаларнинг аналитик ҳисобини ташкил этиш, алоҳида харажатларни тўғри ҳисобга олиш, ушбу харажатларни оптимал пасайтириш имконини яратади.

Шунингдек, таклиф этилган ёндашув капитал қўйилмалар ҳисобини юритиш, уларни молиявий (бухгалтерия) ҳисоботда тўғри акс эттириш учун бухгалтерга ва ҳисоб жараёнининг қонунийлигини текширишда аудитор учун муҳимдир.

Жаҳон молиявий инқирози тобора чуқурлашиб боиш жараёнида саноат корхоналари учун капитал қўйилмаларнинг аҳамияти ортиб боради. Капитал қўйилмалар корхона асосий воситаларни кенгайтириш ва сифатини яхшилаш борасидаги харажатлар, асосий воситаларни ва номоддий активларни сотиб олиш, кўп кўп йиллик дарахтларни экиш ва парваришlash, асосий подани шакллантиришга сарфланган капитал харажатлар узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситаларни ободонлаштириш харажатлари, узоқ муддатли активларни яратиш харажатларини ифодалайди.

Мамлакатимизда капитал қўйилмалар ҳисобини ташкил этишнинг ҳозирги ҳолатини таҳлил қилишда молиявий ҳисобнинг 16-сонли “Асосий воситалар ҳисоби”, 40-сонли “Мулкка қўйилган инвестиция” ва 38-сонли “Капитал қўйилмалар” номли халқаро стандартлари ҳамда Ўзбекистон Республикаси бухгалтерия ҳисобининг 5-сонли “Асосий воситалар”, 6-сонли “Ижара ҳисоби”, 7-сонли “Номоддий активлар ҳисоби” ва 17-сонли “Капитал қурилишга оид пудрат шартномалари” каби миллий стандартлари талабларини ўрганиб чиқиш зарур. Хусусан, 16-сонли “Асосий воситалар ҳисоби” номли молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартига мувофиқ, “ер асосий восита ҳисобланиб, унинг қийматини сотиб олиш баҳоси, ер майдонидаги қурилишларни бузиб ташлаш бўйича соф харажатлар, ҳуқуқшуносларга тўланадиган ҳақ ҳамда кўчмас мулк бўйича тижорат агенти харажатлари кабилар ташкил этади”. Мазкур стандарт асосан қуйидагиларни назарда тутди:

- асосий воситаларни баҳолаш ва қайта баҳолаш;
- асосий воситаларни актив сифатида тан олиш;
- асосий воситаларни фойдали хизмат даврида қайта кўриб чиқиш;
- асосий воситаларни ҳисобдан чиқарилиши ва улар тўғрисидаги бошқа ахборотларни молиявий ҳисоботда ёритиш.

- Юқорида қайд қилинган молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари ва бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартларида асосан асосий воситалар ҳисобининг талабларини ифодалайди. Воҳаланки, капитал қўйилмалар ҳисобидаги муаммолар ҳам ҳисобнинг халқаро ва миллий стандартлари доирасида уларни баҳолаш ва қайта баҳолашни, актив сифатида

тан олишни, ва ҳисобдан чиқарилиши каби бошқа ахборотларни молиявий ҳисоботда ёритиш заруриятини келтириб чиқармоқда.

Ўзбекистон Республикаси бухгалтерия ҳисобининг 21-сонли миллий стандарти “Хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий-хўжалик фаолияти бухгалтерия ҳисоби счетлар режаси ва уни қўллаш бўйича Йўриқнома”да ҳам ер асосий воситалар таркибига киритилган. Ушбу счетлар режасида 0100-“Асосий воситалар ҳисоби счетлари” счётининг 0110-аналитик счёти “Ер” счёти деб номланган. Бу счётда амал қилинаётган қонун ҳужжатларига мувофиқ субъект мулки қилиб берилган ер майдонлари ҳисобга олиб борилади.

Кўп ҳолларда ер майдонларини сотиб олаётганда унинг қийматидан ташқари қуйидаги қўшимча харажатлар юзага келади: кўчмас мулк даллолларига тўланадиган ҳақ, адвокатларнинг хизмат ҳақи, солиқ тўлови, ер ости ва ер усти иншоотларининг қиймати ерлар (зовурлар)ни тозалаш ва текислаш харажатлари. Ушбу қўшимча харажатлар ернинг қийматига қўшилади ва 0110-“Ер” счётининг дебетида ҳисобга олинади. Шунингдек, бу счётга ерни фойдаланишга тайёрлаш учун сув олиб келиш, оқова сувларни чиқариш иншоотлари, дренажлар, геодезия ишлари ва бошқа бевосита харажатлари ҳам киритилади, чунки мазкур харажатлар ердан келгусида фойдаланиш ва унинг унумдорлигини ошириш учун зарур ҳисобланади.

0111-“Ерни ободонлаштириш” счётида ер майдонлари тузилишини ўзгартириш, йўлларни қуриш, автомобиллар ва бошқа транспорт воситалари учун сақлаш жойлари, деворлар ва бошқа иншоотларни қуриш харажатлари ҳисобга олинади.

Ер майдонлари, ўрмонзор ва сув ҳавзаларига, кўп йиллик дарахтзорларга сарфланган капитал қўйилмалар барча ободонлаштириш ишлари тугатилишидан қатъий назар фойдаланишга қабул қилинган майдонларга тегишли харажатлар сифатида асосий воситалар таркибига қабул қилинади.

Республикада ҳозирги бозор муносабатлари шароитида ернинг асосий воситалар таркибига киритилиши унинг муайян қийматга эга эканлигидан далолат беради. Аммо, иқтисодиёт назарияси нуқтаи-назаридан олиб қараганда ер қийматга эга бўлмайдиган, эскирмайдиган, аксинча унумдорлиги ортиб борадиган меҳнат воситасидир.

Ўзбекистон Республикаси бухгалтерия ҳисобининг 21-сонли миллий стандартига мувофиқ, “Ер” счёти бўйича эскириш ҳисобланмайди. Агар ерга эскириш ҳисобланмаса, унинг қийматини ҳосил қилувчи харажатлар қайси манба ҳисобидан қопланиши, қайси счетларда акс эттирилиши, 0211-“Ободонлаштирилган ернинг эскириши” счётида амортизация қайси усулда ҳисобланишини аниқлаш долзарб масалалардан бири ҳисобланади.

Масалан, асосий воситаларга амортизация ҳисоблашда бевосита йиллар йиғиндиси (кумулятив) усулини қўллаб бўлмайди, чунки бу усулга кўра асосий воситаларнинг фойдаланиш муддати кўрсатилиши керак. Маълумки, ердан фойдаланиш муддати чексиз. Шу сабабли, ободонлаштирилган ерга

амортизация ҳисоблашда ерга бир марта сарфланган харажатлар суммаси қандай йиғилиши, иккинчи марта сарфланган харажатлар биринчисидан қай тартибда ажратилиши муаммосини ҳал қилиш учун “Ер” счёти бўйича аналитик ҳисобни тўғри юритиш керак.

Молиявий ҳисоботнинг 40-сонли “Мулкка қўйилган инвестициялар (капитал қўйилмалар)” номли халқаро стандартга мувофиқ, ер бўйича сарфланган харажатлар икки ҳолатда ҳисобга олинади:

1. Ернинг қиймати оширилиб, ундан наф олиш учун фойдаланиш кўзда тутилганда.

2. Корхона ерни сотиб олган, аммо ҳали ундан қайси мақсадда фойдаланиш тўғрисида аниқ қарорга келинмаган ҳолатда .

Таклифимизча, ушбу халқаро стандартлар талабларидан келиб чиққан ҳолда Ўзбекистон Республикаси бухгалтерия ҳисобининг 21-сонли миллий стандарти - янги счётлар режасидаги 0800-«Капитал қўйилмалар ҳисоби счётлари» счёти таркибида ҳам ер майдонларига сарфланган харажатларни ҳисобга олиш учун счётлар очиш ва улар ҳисобини тўғри йўлга қўйиш зарур. 0111-“Ерни ободонлаштириш” счётини 0111- “Ободонлаштирилган ер” деб аталса, мантикий ва услубий жиҳатдан мақсадга мувофиқ бўлар эди, чунки ерни ободонлаштириш харажатларни сарфланиш жараёнини англатса, “ободонлаштирилган ер” жумласи тугалланган жараёни билдириб, аниқ қиймат кўринишига келган асосий восита ҳисобланади. “Ерни ободонлаштириш” жарёни эса 0800-“Капитал қўйилмалар” счётида ўз ўрнига эга.

Хулоса қилганимизда, юқорида келтирилган муаммоларнинг ечимини топиш республикаимиз корхоналарида капитал қўйилмалар ҳисобининг ҳозирги ҳолатини таҳлил этиш ва такомиллаштиришга имкон беради.

III боб. Бозор муносабатларининг чуқурлашуви шароитида капитал қўйилмалар ҳисобини такомиллаштириш.

Жаҳон молиявий- иқтисодий инқирози шароитида саноат маҳсулотларига бўлган талаби тобора ортиб бораётганлиги субъектларда капитал қўйилмалар ҳисобини такомиллаштиришни тақозо этади. Биз мамлакатимиз ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг жорий ва истиқболдаги чора-тадбирларини белгилашда жаҳон молиявий инқирози оқибатларининг таъсирини ҳар томонлама ҳисобга олишимиз, иқтисодий ривожланиш дастурларини ушбу жараёнлар таъсири нуқтаи-назаридан шакллантиришимиз ва уларни изчил амалга оширишимиз тақозо этилади. Бу борадаги чора-тадбирлар Президентимиз И.Каримовнинг «Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари» номли асарларида кенг ва батафсил баён қилиб берилган. Асарда жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг мазмун-моҳияти, намоён бўлиш шакллари, келиб чиқиш сабаблари, унинг Ўзбекистон иқтисодиётига таъсири, мазкур инқироз оқибатларини олдини олиш ва юмшатишга асос бўлган омиллар баён қилиб берилган. Шунингдек, мамлакатимиз меҳнаткашлари учун ғоят мураккаб ва оғир

бўлишига қарамай 2008 йилда эришилган ижобий натижа ва ютуқлар баҳоланиб, республикадаги иқтисодий салоҳиятдан янада кенгроқ фойдаланиш имкониятлари кўрсатиб берилган. Асарда Ўзбекистон учун инқирозни бартараф этиш ва жаҳон бозорида янги марраларга чиқишнинг ишончли йўли сифатида 2009 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг қуйидаги энг муҳим устувор йўналишлари белгилаб берилган:

1) мамлакатимизда қабул қилинган 2009-2012 йилларда жаҳон иқтисодий инқироzi оқибатларининг олдини олиш ва бартараф қилиш бўйича инқирозга қарши дастурни амалга ошириш, шу асосда иқтисодий ўсишнинг узок муддатли барқарор суръатларини ва иқтисодиётнинг мувозанатли ривожланишини таъминлаш;

2) таркибий ўзгартиришларни давом эттириш ва иқтисодиётни диверсификациялаш, буни биринчи навбатда, халқаро сифат стандартларига жавоб берадиган, ички ва ташқи бозорларда талаб юқори бўлган рақобатбардошли маҳсулотлар ишлаб чиқаришга йўналтирилган иқтисодиётнинг энг муҳим тармоқларини модернизация қилиш, техник ва технологик жиҳатдан қайта жиҳозлаш йўли билан амалга ошириш;

3) қишлоқ турмуши сифатини ва қиёфасини тубдан яхшилашга, қишлоқ жойларда ижтимоий ва ишлаб чиқариш инфратузилмасини жадал ривожлантиришга, мулкдорнинг, тадбиркорлик ва кичик бизнеснинг мақоми, ўрни ва аҳамиятини тубдан қайта кўриб чиқишга, фермер хўжалигини ривожлантиришни ҳар томонлама қўллаб-қувватлашга йўналтирилган узок муддатли, ўзаро чуқур боғланган чора-тадбирлар кенг комплексини амалга ошириш;

4) аҳоли бандлигини таъминлаш, унинг турмуш сифатини оширишнинг энг муҳим омили сифатида хизматлар кўрсатиш соҳаси ва кичик бизнесни жадал ривожлантириш;

5) мамлакатни модернизация қилиш ва аҳоли бандлигини оширишнинг энг муҳим омили сифатида ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилмани янада ривожлантириш;

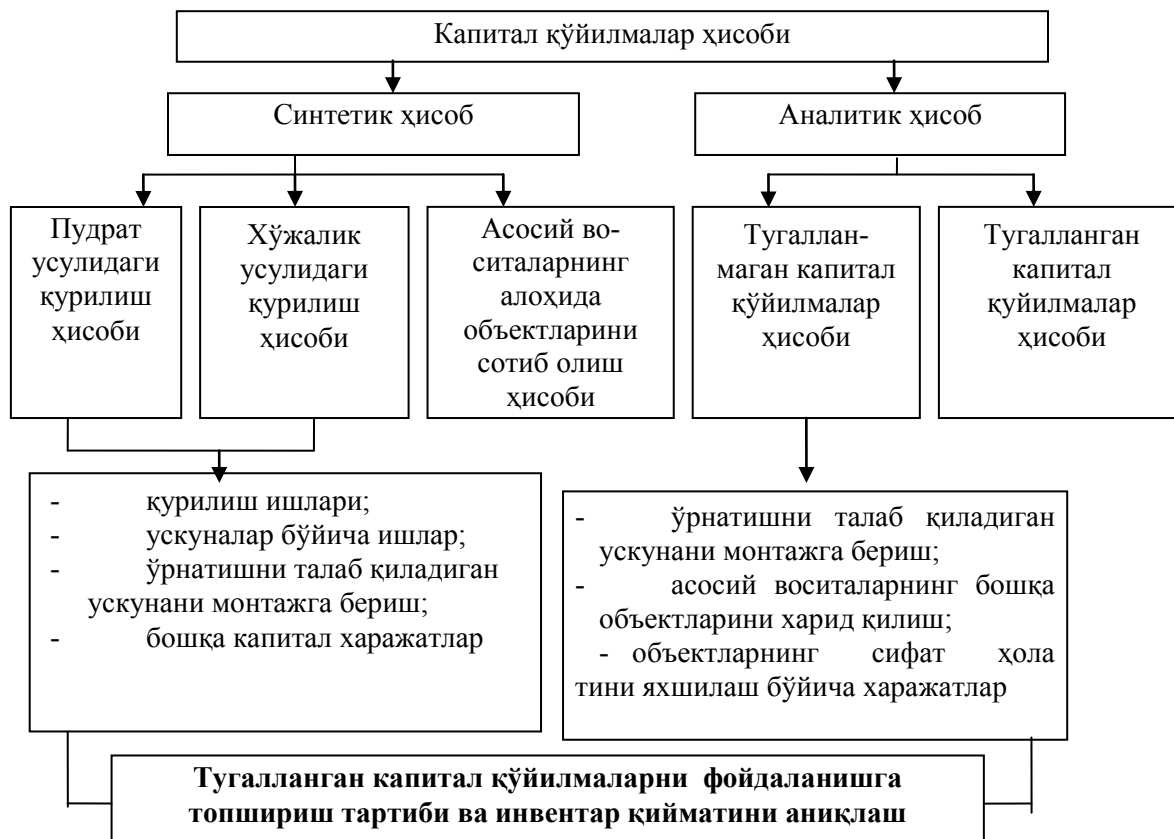
6) банклар ишини янада такомиллаштириш, аҳоли ва хўжалик юритувчи субъектларнинг бўш маблағларини тижорат банкларидаги депозитларга жалб қилишни рағбатлантириш.⁴

Президентимизнинг ушбу асаррида белгилаб берилган Ўзбекистон иқтисодиётини барқарор ва мутаносиб ривожлантириш, жаҳон бозорларида мустаҳкам ўрин эгаллаш, шулар асосида изчил иқтисодий ўсишни таъминлаш, халқимизнинг ҳаёт даражаси ва фаровонлигини янада ошириш борасидаги вазифаларни тўлиқ ва самарали амалга ошириш энг аввало жамиятимиз аъзолари томонидан уларнинг мазмун-моҳиятини теран ва чуқур англаб етилишини тақозо этади.

Саноат корхоналарида капитал қўйилмалар ҳисобининг амалдаги тизимини қуйидаги расм орқали ифодалаш мумкин (3.1.1-расм.).

⁴ Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқироzi, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. – Т.: Ўзбекистон, 2009, 11-б.

Ушбу расмдан кўриниб турибдики, капитал қўйилмалар ҳисобини ташкил этишнинг мавжуд варианты тармоқ корхоналарида капитал қўйилмаларнинг аналитик ҳисобини тўлиқ қамраб ололмайди.

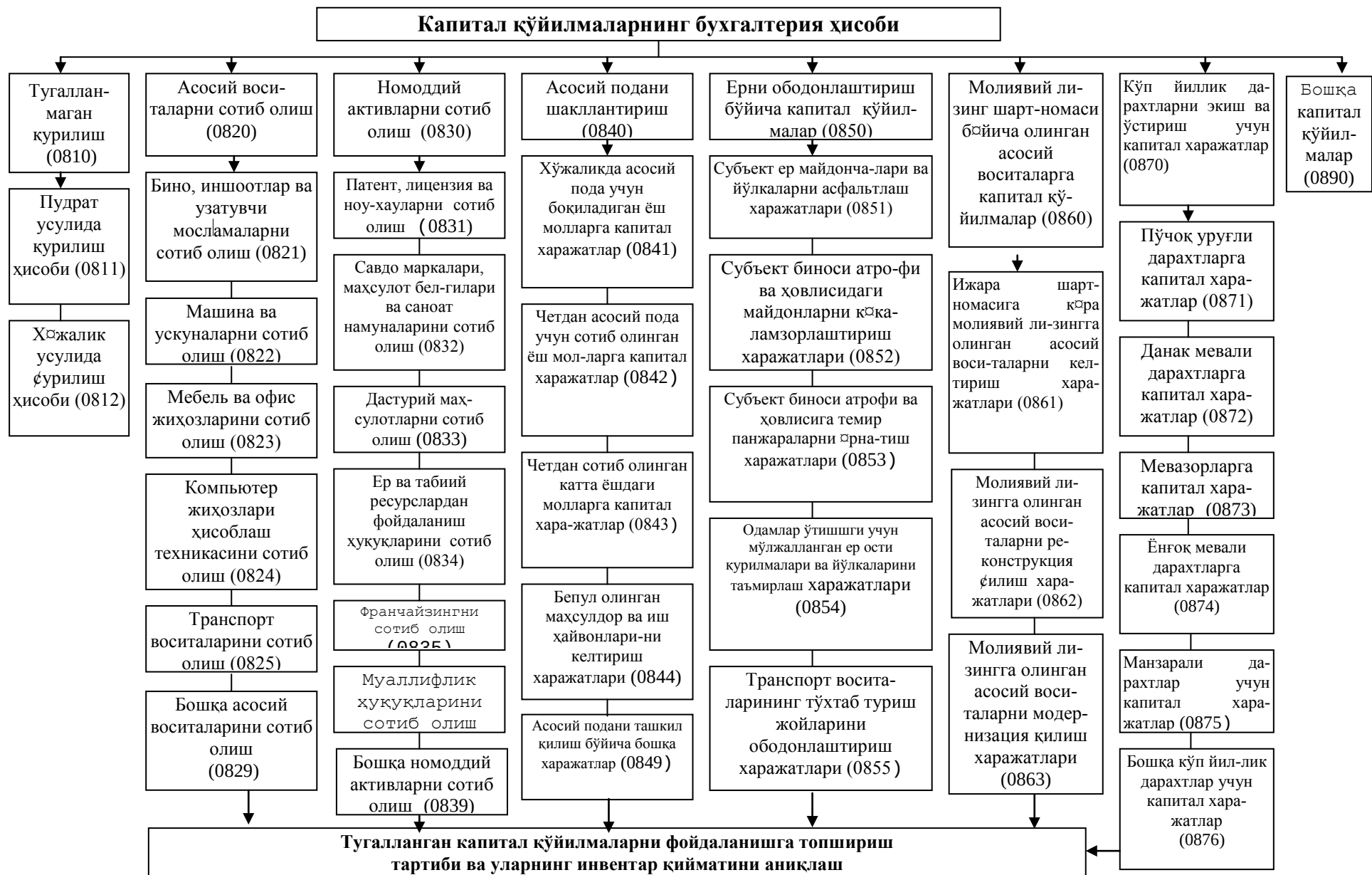
3.1.1-расм. Саноат корхоналарида капитал қўйилмалар ҳисобини ташкил этишнинг амалдаги варианты

Шу сабабли, капитал қўйилмалар ҳисобини такомиллаштириш бўйича республикамиз ва хорижлик иқтисодчи олимларнинг тадқиқотлари ҳамда ривожланган мамлакатлар тажрибасини тадқиқ этиш асосида халқ хўжалиги корхоналарида капитал қўйилмалар ҳисобини самарали ташкил этиш имконини берадиган ҳисоб услубини ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқдир (3.1.2.-расм).

Мазкур расмда келтирилган капитал қурилишда ҳисобни ташкил қилиш тартиби капитал харажатларни тўғри ҳисобга олишга имконият яратади, бироқ унда саноат корхоналари фаолиятида амалга ошириладиган барча капитал қўйилмалар объектлари тўлиқ ўз аксини топмаган.

Бунда хўжалик юритувчи субъектларда капитал қўйилмалар ҳисобини юритиш тартибидаги фарқлар қурилиш-монтаж ишларида кузатилади, харажатларнинг қолган турлари эса (монтаж талаб қиладиган ёки қилмайдиган ускуналарни сотиб олиш, бошқа капитал харажатлар) хўжалик ва пудрат усулларидаги олиб бориладиган қурилишларда бир хил ҳисобга олинади.

Тадқиқотда таклиф этилган ҳисоб усули 18-сонли «Капитал қўйилмалар бўйича харажатлар ҳисоби» қайдномасидаги объектларни ишга тушириш давригача шаклланган қийматни аниқлашда муҳим аҳамиятга эга.

3.1.2-расм. Корхоналарида капитал қўйилмалар ҳисобини ташкил этишнинг таклиф этилаётган варианты

Ушбу ҳисоб юритиш тартибидан фойдаланилганда 18-сонли қайдномадаги капитал қўйилмалар бўйича харажатларни қайта гуруҳлаштириш талаб қилинмайди. Шунингдек, 0800-"Капитал қўйилмалар ҳисоби счетлари" бўйича бухгалтерия ёзувлари ва айланмалар ҳажми қисқаради, битта қайдномада капитал қурилиш ва алоҳида объектларни харид қилиш бўйича харажатларни ҳисобга олиш имконияти пайдо бўлади.

Ушбу қайдномага «Ҳақиқатдаги баҳо ва смета қиймати бўйича ҳисобдан чиқарилмаган суммалар қолдиғи» устунининг киритилиши жуда аҳамиятлидир. 0800-«Капитал қўйилмалар ҳисоби счетлари» счётидаги бўйича охириги сальдони 18-сонли қайдномада бевосита акс эттириш имконини беради.

Шунингдек, бугунги кунда тадқиқот объекти ҳисобланган корхоналарда капитал қўйилмалар бўйича ахборотлар амалдаги тегишли молиявий ҳисобот шаклларида қисқача ифодаланмоқда. Аммо, бозор иқтисодиёти шароитида турли янги иқтисодий инфратузилмаларнинг вужудга келиши ушбу инфратузилмаларга нисбатан инвесторларнинг қизиқишини орттирмоқда. Мазкур ҳолатлар инвестор учун ҳар бир ўйишлоў хўжалик корхонасида капитал қўйилмалар объектларини ажратиб кўрсатиш заруриятини юзага келтиради. Бироқ амалиётда капитал қўйилмалар ҳаракатини аниқ ифодаловчи бундай ҳисобот шакли мавжуд эмас.

Шу сабабли, илмий изланишлар натижаларига асосланган ҳолда ишда корхоналарнинг алоҳида хусусиятларини акс эттирадиган «Капитал қўйилмалар ҳаракати тўғрисида»ги ҳисобот шаклини тавсия этамиз. (3.1.1-жадвал).

Жадвалда капитал қўйилмалар объекти алоҳида қаторларда ажратиб кўрсатилган ва йил бошига капитал қўйилмаларнинг қолдиқ қиймати, йил давомида бажарилган ишлар суммаси, тугалланиб капитал қўйилмалар ҳисобидан чиқарилган қийматликлар ҳамда йил охирига капитал қўйилмаларнинг қолдиқ қиймати алоҳида устунларда ифодаланган.

3.1.1-жадвал

Капитал қўйилмалар ҳаракати тўғрисидаги ҳисоботнинг таклиф этилаётган шакли,¹ минг сўмда

T/p	Капитал қўйилмаларнинг турлари	Сатр коди	Йил бошига капитал қўйилмаларнинг қолдиқ қиймати	Йил давомида бажарилган ишлар суммаси	Тугалланиб капитал қўйилмалар ҳисо- бидан чиқарилган қийматликлар	Капитал қўйилмаларнинг қолдиқ қиймати
1	2	3	4	5	6	7=4+5-6
1.	Тугалланмаган қурилиш	010	5565,8	5512	321,9	10755,9
2.	Асосий воситаларни сотиб олиш	020	876,7	822,9	124,7	1574,9
3.	Номоддий активларни сотиб олиш	030	0	0	0	0
4.	Асосий подани шакллантириш	040	432,9	379,1	64,1	747,9
5.	Ерни ободонлаштиришга капитал қўйилмалар	050	164,5	110,7	23,9	251,3
6.	Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситаларга капитал қўйилмалар	060	7654,6	7600,8	456,2	14799,2
7.	Қўп йиллик дарахтларни экиш ва парваришlashга сарфланган капитал қўйилмалар	070	165,8	112	21,8	256
8.	Бошқа капитал қўйилмалар	080	54,3	0,5	31,9	22,9
Жами		100	14914,6	14538	1044,5	28408,1

Келтирилган ҳисобот шаклининг иқтисодий заруратини ҳисобга олиб, уни Ўзбекистон Республикаси Молия Вазирлигининг 2002 йил 27-декабрдаги 140-сонли буйруғига асосан тасдиқланган молиявий ҳисобот шаклларида қўшимча равишда киритиш ва 6-сонли «Капитал қўйилмалар ҳаракати тўғрисидаги ҳисобот» деб номлаш мақсадга мувофиқдир. Ушбу ҳисобот шакли ташқи ва ички фойдаланувчилар, хусусан салоҳиятли инвесторлар учун капитал қўйилмалар тўғрисида ўз ваўтида ва ишончли маълумотлар олиш имконини яратади.

¹ Ушбу Капитал қўйилмалар ҳаракати тўғрисидаги ҳисоботнинг таклиф этилаётганлиги сабабли раъамлар шартли олинган

Юқоридаги тартибда 0810-«Тугалланмаган қурилиш» счётида ҳам қуйидаги аналитик счётларни очиш зарур: 0811-«Тугалланмаган қурилишга сарфланган моддий ва меҳнат харажатлари, 0812-«Тугалланмаган қурилишга бажарилган иш ва хизматлар», 0813-«Тугалланмаган қурилишга олинган банк қарзлари ва бошқа қарзлар бўйича харажатлар (фоизлари билан)», 0814-«Бошқа тугалланмаган қурилиш харажатлари».

0820-«Асосий воситаларни сотиб олиш» счётида қуйидаги аналитик счётлар очиш мумкин: 0821-«Асосий воситаларни келтириш билан боғлиқ моддий ва меҳнат харажатлари», 0822-«Асосий воситаларни сотиб олишда кўрсатилган хизматлар бўйича харажатлар», 0823-«Асосий воситаларни сотиб олишда банк кредитлари ва бошқа қарзлар бўйича харажатлар», 0824-«Асосий воситаларни сотиб олиш билан боғлиқ бошқа харажатлар».

0830-«Номоддий активларни сотиб олиш», 0840-«Асосий подани шакллантириш», 0850-«Ерни ободонлаштиришга капитал қўйилмалар», 0860-«Молияланадиган лизинг шартномаси бўйича олинган асосий воситаларга капитал қўйилмалар» счётида ҳам зарур ҳолларда тегишли аналитик счётлар очилиши мумкин. Бу ҳолат халқ хўжалиги корхоналарида капитал қўйилмаларга сарфланган харажатларни бажарилган ишлар бўйича аниқ тақсимлаш, харажатлар ҳисобининг аналитик хусусиятини оширади ва уларни тўғри ҳисобга олиш имконини беради.

Шунингдек, капитал қўйилмалар таркибини аниқлаштириш харажатлар объектларини тўғри белгилаш ва бу харажатлар назоратини тегишли жавобгарлик марказлари зиммасига юклашга асос бўлади.

Ўзбекистон Республикаси бухгалтерия ҳисобининг 21-сонли миллий стандартига кўра, узоқ муддатли ижарага сарфланган инвестициялар ижара шартномасига асосан 0310-«Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситалар» счётида ҳисобга олинади. Бухгалтерия ҳисобининг 6-сонли «Ижара ҳисоби» номли миллий стандартига мувофиқ, «ижара қуйидагиларга бўлинади: лизинг (молиявий ижара), узоқ муддатли ижара, қисқа муддатли ижара.

Лизинг (молиявий ижара) ижара муносабатларининг алоҳида тури бўлиб, унда бир тараф (лизинг берувчи) иккинчи тарафнинг (лизингга олувчининг) топшириғига биноан учинчи тарафдан (сотувчидан) лизинг шартномасида шартлашилган мол- мулкни (лизинг объектини) мулк қилиб сотиб олади ва уни шу шартномада белгиланган шартларда ҳақ эвазига эгалик қилиш ва фойдаланиш учун лизингга олувчига ўн икки ойдан ортиқ муддатга беради. Бунда лизинг шартномаси қуйидаги шартлардан бирига жавоб бериши керак:

а) лизинг шартномасининг муддати тугагач, лизинг объекти лизингга олувчининг мулки бўлиб ўтса;

б) лизинг шартномасининг муддати лизинг объекти хизмат муддатининг 80 фоизидан ортиқ бўлса ёки лизинг объектининг лизинг шартномаси тугаганидан кейинги қолдиқ қиймати унинг бошланғич қийматининг 20 фоизидан кам бўлса;

в) лизинг шартномасининг муддати тугагач, лизингга олувчи лизинг объектини унинг бозор қийматидан паст нархда эвазини тўлаб сотиб олиш ҳуқуқига эга бўлса, бунда ана шу ҳуқуқни амалга ошириш кунидаги лизинг объекти қиймати асос бўлади;

г) лизинг шартномаси амал қиладиган давр учун лизинг тўлов-ларининг умумий суммаси лизинг объекти қийматининг 90 фоизидан ортиқ бўлса. (1.6., 6-сонли «Ижара ҳисоби» номли стандарт (6-сонли «Лизингни ҳисобга олиш» номли БХМСга ўзгартиришлар 2 б.). (Ўз.Р.Адлия Вазирлигида 2004 йил 22 июнда 1374-сон билан рўйхатга олинган).

Мазкур объектларни ободонлаштиришга сарфланган капитал харажатлар алоҳида 0860-«Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситаларни ободонлаштиришга капитал қўйилмалар» сче­тида акс эттирилади. Ушбу сче­т дебетида ободонлаштиришга сарфланган капитал қўйилмалар тасдиқловчи ҳужжатлар (далолатномалар, нарядлар) асосида акс эттирилиб, сарфланган харажатлар турига қараб, 1000-«Материаллар ҳисоби сче­тлар», 6710-«Ходимлар билан меҳнат ҳақи бўйича ҳисоблашишлар», 6990-«Бошқа мажбуриятлар» сче­ти кредитланади.

Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситаларни ободонлаштиришга доир муомалаларни қуйидаги тартибда расмийлаштириш мақсадга мувофиқдир (2.6.-жадвал):

Ушбу жадвал саноат корхоналарида узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситаларни ободонлаштиришга сарфланган капитал харажатларни ўз вақтида ҳисобга олишга имкон беради.

0860-«Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситаларни ободонлаштиришга капитал қўйилмалар» сче­тида йиғилган суммани ҳисобга олишда 0100-«Асосий воситалар ҳисоби сче­тлари» сче­ти таркибидага 0112 -«Узоқ муддатли ижара шарномаси бўйича олинган асосий воситаларни ободонлаштириш» сче­ти номини -«Узоқ муддатли ижара шарномаси бўйича олиниб узлаштирилган асосий воситалар» деб аталса мақсадга мувофиқ бўлар эди. Чунки ободонлаштириш сўзи тугалланмаган жараёни билдиради. Шу билан бирга ободонлаштирилиб бўлинган ернинг қиймати 0111-«Ерни ободонлаштириш» сче­тида ҳисобга олинса ушбу масалага мантқан тўғри ёндошилган бўлар эди. Бизнингча 0100-«Асосий воситалар» сче­тлари тизимида 0113-«Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган ва ободонлаштириб ўзлаштирилган асосий воситалар» сче­тини очиш ижарага олинган ва ободонлаштириш су­ъект томонидан амалга оширилганда асосий воситанинг бошланғич қиймати ва уни ободонлаштириш харажатларини аниқ ҳисоб- китобини юритиш имконини беради, ва ижарага олиниб, ободонлаштирилмасдан ижара тўловларини тўлаб бўлгандан сўнг бирдан су­ъект ўзининг асосий воситалари таркибига қабул қилган асосий воситаларни фарқлари ва уларни тахлилий хусусиятлари янада ортишига олиб келади. Шунингдек, мазкур объектлар эскиришини ҳисобга олиш учун 0200-«Асосий воситаларнинг эскириши ҳисоби сче­тлари» сче­ти таркибида ҳам 0213-«Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган ва

ободонлаштириб ўзлаштирилган асосий воситаларнинг эскириши» четини очиш лозим.

Ободонлаштирилиши тугалланган узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситалар қийматида қуйидаги бухгалтерия ёзувлари амалга оширилади:

3.1.2-жадвал

Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситаларни ободонлаштиришни бухгалтерия ҳисобида акс эттириш

№	Муомалалар мазмуни	Счетлар корреспонденцияси	
		Дебет	Кредит
1	2	3	4
1.	Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситалар ободонлаштиришга қабул қилинди	0860	0310
2.	Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситаларни ободонлаштиришга қуйидагилар сарфланди: а) материаллар; б) фойдаланилаётган асосий воситалар эскириши суммасига; в) ўрнатиладиган асбоб-ускуналар суммасига	0860 0860 0860	1010-1090 0200 0710-0720
3.	Мол етказиб берувчи ва пудратчилар томонидан бажарилган иш, кўрсатилган хизматлар учун олинган тўловларнинг акцептланиши	0860	6010,7010
4.	Фойдаланилган банк кредитлари ва бошқа қарз мажбуриятлари бўйича фоизларнинг ҳисобланиши	0860	6920
5.	Бюджетга тўланадиган солиқлар ҳисобланди	0860	6410
6.	Ходимларга меҳнат ҳақи ҳисобланди	0860	6710
7.	Умумишлаб чиқариш харажатларининг тақсимланадиган қисмига	0860	2510
8.	Узоқ муддатли лизинг шартномаси бўйича олинган ва ободонлаштирилиб ўзлаштирилган асосий воситаларнинг кирим қилиниши	0113	0860

Дебет 0113-«Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган ва ободонлаштириб ўзлаштирилган асосий воситалар» смети

Кредит 0860-«Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситаларни ободонлаштиришга капитал қўйилмалар» смети.

Ушбу объектларнинг амортизация суммаси 0213-«Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган ва ободонлаштириб ўзлаштирилган асосий воситаларнинг эскириши» четининг кредитида йиғиб борилади.

Юқоридагилардан хулоса қилганимизда, халқ хўжалиги корхоналарида капитал қўйилмалар ҳисобини такомиллаштириш республикада бухгалтерия ҳисобини халқаро стандартлар асосида ташкил этиш ҳамда такомиллаштиришга имкон беради.

Хулоса ва таклифлар

Капитал қўйилмалар ҳисобини такомиллаштириш борасида олиб борилган илмий изланишлар натижалари қуйидаги хулосалар қилишга имкон берди:

1. Курс ишида республикамиз ва хорижлик иқтисодчи олимларнинг фикрлари асосида капитал қўйилмаларнинг корхоналар иқтисодий фаолиятидаги ўрни аниқланган ва уларнинг қуйидаги мукаммаллашган таърифи берилган: “*капитал қўйилмалар* - асосий воситалар ва бошқа узоқ муддатли активларни сотиб олиш, куриш, капитал таъмирлаш, яратиш, кенгайтириш, янгилаш ва шу кабилар билан боғлиқ харажатлар йиғиндисидир”.

Курс ишида капитал қурилиш харажатларининг муҳим таркибий қисми ҳисобланган бевосита ва билвосита харажатлар иқтисодий элементлари бўйича таснифлаб кўрсатилган.

2. Курс ишида тадқиқот объекти корхоналарида қўллаш учун “Бажарилган ишлар қиймати тўғрисидаги маълумотнома”, 18-сонли “Капитал қўйилмалар бўйича харажатлар ҳисоби қайдномаси”, “Бажарилган ишларни топшириш ва қабул қилиш далолатномаси” каби дастлабки ҳужжатларнинг шаклларини такомиллаштириш борасида таклиф берилган.

3. Ишда 0860-“Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситаларни ободонлаштиришга капитал қўйилмалар” счётида йиғилган суммани ҳисобга олишда 0100-“Асосий воситалар ҳисоби счётлари” счёти таркибида янги 0113-“Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган ва ободонлаштириб ўзлаштирилган асосий воситалар” счётини очиш тавсия этилган. Шу билан бирга, мазкур объектлар эскиришини ҳисобга олиш учун 0200-“Асосий воситаларнинг эскириши ҳисоби счётлари” счёти таркибида ҳам 0213-“Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган ва ободонлаштириб ўзлаштирилган асосий воситаларнинг эскириши” счётини очиш таклифи берилган.

4. Курс ишида ривожланган мамлакатлар тажрибасини таҳлил этиш асосида 0800-“Капитал қўйилмалар ҳисоби счётлари” счёти таркибида янги аналитик счётлар очиш таклиф этилган. Жумладан, 0810-“Тугалланмаган қурилиш” счётида: 0811-“Тугалланмаган қурилишга сарфланган моддий ва меҳнат харажатлари, 0812-“Тугалланмаган қурилишга бажарилган иш ва хизматлар”, 0813-“Тугалланмаган қурилишга олинган банк қарзлари ва бошқа қарзлар бўйича харажатлар (фоизлари билан)”, 0814-“Бошқа тугалланмаган қурилиш харажатлари”, 0820-“Асосий воситаларни сотиб олиш” счётида эса: 0821-“Асосий воситаларни келтириш билан боғлиқ моддий ва меҳнат харажатлари”, 0822-“Асосий воситаларни сотиб олишда кўрсатилган хизматлар бўйича харажатлар”, 0823-“Асосий воситаларни сотиб олишда банк кредитлари ва бошқа қарзлар бўйича харажатлар”, 0824-“Асосий воситаларни сотиб олиш билан боғлиқ бошқа харажатлар” каби аналитик счётларни очиш тавсия қилинган. Шунингдек, 0111-“Ёрни ободонлаштириш” счётини 0111-

“Ободонлаштирилган ер” деб номлаш мақсадга мувофиқлиги асослаб берилган, чунки ерни ободонлаштириш харажатларни сарфланиш жараёнини англатса, “ободонлаштирилган ер” жумласи тугалланган жараёни билдириб, аниқ қиймат кўринишига келган асосий восита қийматини ифодалайди.

5. Ишда хўжалик усулида бажарилган капитал қурилишда капитал қўйилмаларни баҳолашнинг илмий жиҳатдан асосланган тартиби ишлаб чиқилган. Шунингдек, унда қурилиш ташкилотларида трансферт баҳони шакллантириш услуби ва тамойиллари тадқиқ этилган.

Фойдаланилган адабиётлар руйхати

I. Расмий материаллар

- 1.1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. — Т.: Ўзбекистон, 1992.
- 1.2. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси. Тошкент 1995—1996 йиллар. I—II қисмлар.
- 1.3. Ўзбекистон Республикасининг "Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида"ги Қонуни. 1996 йил 30 август.
- 1.4. Маҳсулот (ишлар хизматлар)ни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисида Низом. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 54-сонли Қарори. 1999 йил 5 февраль.
- 1.5. Ўзбекистон Республикасининг "Аудиторлик фаолияти тўғрисида"ги Қонуни. "Солиқлар ва божхона хабарлари", 2000 й. 3 июнь
- 1.6. Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекси (янги таҳрирда)Т.: -2007 й.
- 1.7. Ўзбекистон Республикаси бухгалтерия ҳисоби миллий стандартлари №0—20.-Т.: Ўз. БАМА. 2004-186 б.
- 1.8. Ўзбекистон Республикаси бухгалтерия ҳисоби миллий стандарти (21-БХМС).-Т.: Ғ. Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи 2007й.-256 б.
- 1.9. И.А. Каримов Бош мақсадимиз-кенг кўламли ислохотлар ва модернизация йўлини қатъият билан давом эттириш. -Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг 2012-йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2013-йилга мўлжалланган энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси.//Халқ сўзи. 2013 йил 19 январ № 13 (5687).

II. Илмий монография, ўқув қўлланма ва дарсликлар

- 2.1. Н.Ю.Жўраев., Ф.Т.Абдувахидов., Д.А.Сативалдиева., “Молиявий ва бошқарув ҳисоби”, Дарслик.Т.ТДИУ.2009. – 282 б.
- 2.2. Бобожонов О.. Молиявий ҳисоб./Дарслик. — Т.: "Молия", 2002.-660 б.
- 2.3. Хошимов Б. Бухгалтерия ҳисоби назарияси.. - Т.: «Янги ар авлоди»2004й .
- 2.4. Сотиволдиев А.Замонавий бухгалтерия ҳисоби.3т./Дарслик.-Т.:Ўзр Б ва

АМА, 2004.-505 б.

2.5. Каримов А.А.Бухгалтерия ҳисоби./ Дарслик.-Т.: Шарқ, 2004.-592 б.

2.6. Очилов И.К. ва бошқ. Молиявий ҳисоб./ Ўқув қўлланма.-Т.: ТМИ, 2003.-256 б.

2.7.Гадоев. Э. Молиявий ҳисоботнинг концептуал асослари. Ўзбекистон Республикаси Молиявий Қонунлари, 1999 йил 2-сон.

2.8.«Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси» журнал. –Т.: 2010-2013 йиллар

2.9.«Бозор, пул ва кредит» журнал. –Т.: 2010-2013 йиллар

2.10.«Солиқ ва божхона хабарлари» газета. –Т.: 2010-2013 йиллар

2.11. “Солиқ солиш ва бухгалтерия ҳисоби” журнал. –Т.: 2010-2013 йиллар

Интернет сайти маълумотлари

<http://www.referat.uz>.

<http://www.accounting.com/>

<http://www.buhgalteria.com.ua>

<http://www.lc.ru>

<http://www.glavbukh.ru>

<http://www.saldo.ru>

<http://www.konto.ru>

<http://www.access-accounts.com>

<http://www.cer.uz/> - O'zbekiston iqtisodiy tadqiqotlar markazi

<http://www.neweco.ru/> - Iqtisodiy izlanishlar fondi